

***О Србима у Хрватској 20-их година XX века
(Čedomir Višnjić, Dvadesete. Propali izlet
potpukovnika Maksimovića, Srpsko narodno
vijeće, Zagreb, 2022, str. 565)***

Историчари невољно и са жалом признају да се најубедљивија истина о прошлости не налази у научној историографији већ у литератури коју пишу писци, ти „најосетљивији барометри“ који региструју све видове притисака и промена у неком друштву. То потврђује и књига Чедомира Вишњића *Двadesete. Propali izlet пуковника Максимовића*, посвећена првим годинама живота Срба и Хрвата унутар граница новонастале југословенске државе. Она својим садржајем сведочи да је, не само за појединца, већ и за читаве народе, крај рата и повратак из рата „најтужнији догађај“ у коме се треба суочити са његовим билансима, са истинама о себи и другима, претрпљеним губицима и изгубљеном времену, размерама пораза и победа, крајем дотадашње и почетком неке нове „историје“ коју преживели тешко разумеју, са најчешће затамњеном перспективом живота у будућности. За народе окупљене, 1. децембра 1918. године, у границама југословенске државе, започела су тада, уз велика оптерећења прошлости из које су „пробијали“ регионални интереси, различита животна, историјска и државна искуства и цивилизацијске неуједначености, економске различитости, културне разлике, нека нова историја – историја коју је чинио живот у мноштву разлика и предрасуда. Данас, један век касније, „обилазак“ те и такве прошлости, прошлости запуштене, заборављене, „зарасле у коров“, мотивисан је идејом налажења пута који, како писац каже, „остатке остатака“ једног народа, можда, води у будућност.

У основи књижевно-научног поступка који Вишњић демонстрира налази се повратак историјским изворима, њихово критичко читање, покушај да се сагледају околности, објасне поступци, проник-

не у суштину догађаја и појава које историјским процесима одређују смисао. Тај поступак, та „антологија” приповедана документима, омогућава писцу да о прошлости проговара „аутентичним гласом”, да разгрће „слојеве прошлости”, одгонета „трагове” који су доживљено у рату и проживљено у првим годинама мира трајно „утиснути” у свест Срба и Хрвата, трага за рационалним објашњењима која нуде разумевање међународног политичког оквира раних 20-их година XX века, уочава пропуштене историјске шансе, разоткрива судбину југословенства и комунизма у првим годинама постојања југословенске државе. У настојањима да на постојећој грађи и литератури рационално суди о процесима дугог трајања и сложеног карактера који одређују судбину прве државе Јужних Словена, аутор је био суочен са бројним методолошким и хеуристичким проблемима, које је успешно и оригинално савлађивао и разрешавао.

У уводним деловима књиге (стр. 21–72), који су од изузетне важности, Вишњић је зналачки презентовао сложену историју „југословенског пројекта”. Скренуо је пажњу читаоцима на чињеницу да су бројни покушаји осмишљавања велике заједничке државе завршени неком „мером насиља” које је било последица изнуђених покушаја њених творца да та држава, после рата у коме су југословенски народи били супротстављени једни другима, постане „нови оквир” за решавање „стarih проблема”. Аутор је проговорио о послератној „изгубљености” српских и хрватских националних политика, недораслим елитама којима је „запало” у дужност да решавају постојеће националне, политичке, економске, културне ... проблеме, о сложеним међународним односима унутар светског поретка „дизајнираног” у Версају, као и о послератним социјалним потонућима и неодрживости револуционарних идеја и покрета спремних да мењају свет. У мери у којој је то било потребно, указано је на суштину „сељачких идеологија” које су, у времену које је почело да откуцава децембра 1918. године, биле, у друштвеном и политичком смислу, продукт Аустроугарске монархије која више није постојала. Вишњић је посветио пажњу друштвеним и политичким елитама које су се задовољавале решавањем прошлих питања, а не оних која су се тицала будућности и тако провоцирале појаву националних и социјалних револуција. Он бројним примерима афирмише идеју континуитета историјског развоја и пише о зависности судбине малих балканских народа од интереса великих сила (Аустроугарска, Немачка, Русија, Француска, Велика Британија), о улози појединца у историјским процесима, илузијама југословенских политичара и суровој европској послератној стварности, различитом поимању идеје југословенства као политичке и књижевне идеје, пијемонтизму

Србије и њеним противницима, хрватском екстремном сну о држави унутар Аустроугарске, и то без Срба и против Срба, који настоји да избори „право грађанства“ у новој Европи. Такође, проговара о политичким надама и разочарањима, идеализму различитих историјских генерација, религијским, историјским, социјалним и економским поделама, ратним дискусијама српских и хрватских политичара у чијој је подсвести била намера „ко ће кога боље искористити за своје циљеве“. Порази и победе, инфериорност и надмоћ, прошлост и будућност, идеали и заблуде, фанатизми и рационалност, мегаломаније и скромност (суздржаности) сваке врсте, пројекти и њихова реализација у стварности, промене и сталност, још неки су од елемената сложене историјско-књижевне „слике“ коју презентује Чедомир Вишњић пишући о људима који су се поистовећивали са идејама и на различите начине „тумачили“ или творили оновремену стварност. Томе треба додати и објашњења суштине политике засноване на хрватском историјском и државном праву као немачком пројекту, југословенству као антигерманском пројекту, мисаоном склопу, умору и истрошености политичара који су Србе и остале југословенске народе увели у нову државу, полазним позицијама оних који су, 1. децембра 1918. године, започели заједнички живот и „изненађењима“ која су их чекала.

У делу уводног поглавља, под називом *Почетак или револуција која се колеба* (стр. 73–90), аутор је посебно обрадио догађаје и атмосферу која је чинила суштину српско-хрватских односа у „нултој години“ заједничког живота. Пажњу је посветио аутентичној појави распада система друштвеног ауторитета (у Европи, али и на простору новонастале југословенске државе). Указао је на хаос и недисциплину који су захватили војску. Посебно је истакао појаву пљачке великих размера која је с временом задобила „републиканске боје“ и представљала „алиби“ за протест против Монархије, као и настојања да „стари свет“ ишчезне, а „нови“ изникне на темељима анархије у којој су предњачили одбегли војници и светина. Мозаична слика насиља, коју Вишњић презентује читаоцима, основна је карактеристика времена, простора и живота који је започео децембра 1918. године. Заинтересован за разумевање процеса дугог трајања, представио је хронологију догађаја који чине свакодневни живот. Уз политичку свакодневицу, која оживљава на страницама рукописа, значајни пасажии посвећени су идентитетским питањима, попут судбине српске ћирилице у Великом рату на простору Монархије, њеном „повратку“ нераздвојно повезаном са победом у рату и успостављањем нове државе, бројним предрасудама о Србима као народу „ниже културе“ које најчешће „извиру“ из општег примитивизма

и политичког и верског фанатизма, подстицаног, подржаваног и усмераваног из политичких центара у Бечу и Загребу, улози цркве и свештенства у свакодневном животу становништва и његовом политичком „ус-меравању“.

Прво поглавље Вишњићеве студије, подједнако као и сва наредна, има наслов који га хронолошки и тематски одређује – *Година прва или „кај за сваки дрек нема школе“* (стр. 91–192). У њему аутор указује на карактеристике времена које је, својом природом, у много чему одредило будућност становника државе каква је била Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. „Ходајући“ по терену и пратећи ликове и дела двојице државотвораца (Светозара Прибићевића и Мате Лисичара), аутор показује да „мапу“ Хрватске и Славоније у том времену испуњавају протести и манифестације одушевљења чином уједињења. Он скреће пажњу на висок степен отуђења који карактерише односе Хрвата и Срба, уочава погубну улогу РКЦ у том процесу, региструје бројне шовинистичке изјаве и националистичке испаде, разобличава природу свађа, туча, међусобног презирања и поништавања, сагледава поделе и поларизације које политичке и друштвене прилике живота чине тешким. На страницама ове књиге читалац има прилику да упозна суштину политичких идеја једног времена, стекне увид у понашање чиновништва, препозна слабости „колебљиве државе“ каква је Краљевина СХС тих година била. Аутор се занима за слободу штампе и размере цензуре, пише о ригидности граничних међа које брани војска и распрострањености „шверца“ као привредне гране, стању „јавне сигурности“ одређеном строгошћу власти и њеном одсуству у бројним сферама живота. Све је то, како каже Вишњић, доприносило да у првој години заједничког живота атмосфера испуњена побунама, неуспелим регрутацијама, страном пропагандом против државе и општом депресијом подсећа „на вулкан пред ерупцију“. Део те „атмосфере“ чинио је и однос државе према странцима несловенског порекла, покушаји национализације њихове имовине, изгон из појединих градова (Загреб), различити однос државних и локалних власти према Јеврејима и „јеврејском питању“. Питање добровољаца и њихов пријем на простору Хрватске и Славоније још једна је тема о којој Вишњић пише, уочавајући размере политизације „добровољачког питања“, различитог тумачења „заслуга“, „улоге“ и „ратног доприноса“ те категорије становништва. Упоредо с тим, аутор приказује животне прилике тог дела популације која, насупротив радићевској пропаганди и мржњи, једва преживљава, суочава се са нерешивим проблемима регулације стамбеног питања, запослења, исхране. Вишњић прати процесе који воде „пропасти старог света и старих друштвених вредно-

сти", као и обезвређивању новца. Занима се за легитимитет црква у послератном времену, за слабљење религиозних утицаја, пад угледа свештенства, губитак страха од бога, ширење просветитељских идеја, морално расуло друштва. Он указује на страх који изазивају „развијачени људи" склони бољшевизму и анархији. Укорененост традиција у животу крајишких породица, питање бракова, разлози раних женидби и брачних бродолома, као и однос према женској популацији, још су неке од тема ове студије. Политички портрети учесника у историјским догађајима и процесима додатно оплемењују текст у овом, али и у наредним поглављима.

У поглављу насловљеном *1920. или „саучесничко супарништво* (стр. 193–264) аутор посвећује пажњу вишеслојној стварности живота у југословенској држави унутар које се сучељавају прокламовано и стварно. Година 1920, како показује Вишњићево истраживање, представља врхунац утицаја „државотворних снага" на укупност живота у Краљевини СХС. У тим деловима текста аутор пише о „разводњавању" идеја револуције (националне и социјалне), страним утицајима који се шире на све сфере друштва, ставовима и идеологији политичких партија, судбини идеје националног јединства, политичким манипулацијама ... Стварност живота на простору Хрватске и Славоније он сагледава пратећи „помаке" које, ради постизања компромиса са државом, чини Римокатоличка црква. Вишњић пише о економској политици „које нема", резултатима аграрне реформе који су поразни, свакодневном животу испуњеном терором и страхом, угрожености имовине и делатности жандармерије. Стање у земљи дочаравају подаци, попут оних да је само Четврта жандармеријска бригада 1921. године, на територији за коју је била задужена, имала: 272 уморства, 198 убистава, 749 случајева намерног оштећења туђег власништва, 280 паљевина, 7230 пријављених крађа, 232 разбојништва, као и да су у 42.284 случаја била откривена 62.214 починитеља, од којих је само око 10% кажњено затвором (6.403). Са подједнаком прецизношћу аутор говори о превасходно негативном односу католичког становништва према војсци – окосници режима. Неуспешне акције, неуспеле потере, подстицање побуна против власти, линчовање државних чиновника, ширење гласина и осмишљена антидржавна пропаганда били су слика стварности. Прича о послератном времену и држави није деперсонификована. Њу чине ликови (политичари, свештеници, привредници, државни чиновници из бројних министарстава, обични људи учесници у догађајима) са именом и презименом, социјалним статусом, друштвеном улогом, националном и верском опредељеношћу, платним разредом, брачним статусом, политичким опредељењем,

колективном и личном свешћу, индивидуалним односом према држави и поретку. Стање морала становништва које је преживело рат и насилна модернизација којој је било изложено традиционално патријархално друштво, још су неке од великих тема које подстичу на размишљање.

У наредним поглављима рукописа *1921. или Конституанта* (стр. 265–310) и *1922. или „ја сам овдје осамљен без ичије помоћи“* (стр. 311–362), аутор проговара о годинама испуњеним нереалним очекивањима. Садржај текста от-вара питање природе „жандармеријског терора над грађанима“. У том контексту аутор разјашњава шта је ту била истина, шта лаж, шта кршење закона, шта случајност, шта политичка пропаганда и настојање да се на бруталан начин стекну политички поени. Показало се да, у настојању да задобије политички утицај на хрватском селу, Радићева политичка пропаганда, подједнако као и друге политичке групације (персонификују их колоритне личности А. Трумбића, Ј. Шимрака, К. Шегвића, Ђ. Шурмина, В. Дежелића, М. Дринковића, М. и С. Прибићевића, Г. Анђелиновића...), нису презале од употребе неистина и формирања непријатељске свести хрватског становништва према држави. Вишњић је свестрано образложио злокобну тезу дела хрватских националиста да би се Срби и Хрвати „о свему договорили да нема Срба из Хрватске“, указао на кључне и често расистичке стереотипе о Србима, присутне у исказима хрватских политичара, истакао рационалну потребу да се ради мира мора водити рачуна о „вољи пола милиона сељака Срба“ који живе на простору Хрватске и Славоније. Сукоб учитеља и свештеника у школи око друштвеног првенства, историјских заслуга, неговања националних осећања, објашњења промена насталих 1918. године, васпитању деце, како показује Вишњићево истраживање, није био формалан, већ суштински. Са истом пажњом обрађен је и процес радикализације политичке елите око питања избора пута који води у будућност. Аутор је свестрано размотрио одговорност људи политике и цркве за стање у коме су се 1922. године нашли српско-хрватски односи. Проговорио је о умирању „револуционарног југословенства“, сукобима око употребе ћирилице у школи и јавном животу, свађама које су пратиле обележавање државних празника (1. децембар – дан уједињења; 28. јун – Видовдан; 24. октобар – победа на Куманову; 29. октобар – дан коначног ослобођења Хрватске), о провокацијама екстремних националистичких организација, политичком ангажовању омладине, „пробоју“ у свакодневни јавни живот акумулиране политичке, националне и верске мржње (незадовољства, провокације, инциденти, туче, убиства ...). У питању је био простор на коме, како показују документи, држава оптерећена институционалним слабостима, економски немоћна и сиромаштвом оп-

терећена, политички непомирљиво сукобљена, верски подељена и за-
трована – није функционисала.

Рукопис колеге Вишњића засвођује поглавље *1923. или „ми смо државни људи“* (стр. 363–452). Показало се да је пета година живота у заједничкој југословенској држави била важна историјска раскрсница са које се закорачило у период дуг три године, у коме ће бити „потрошене“ све „демократске опције“ и трасиран пут ка диктатури. Политика „одсуства одговорности за друштво и државу“ С. Радића, како се показало, није нудила перспективу живота ни Србима, ни присталицама југословенске идеје на простору Хрватске. Намера је била да се национално-интеграцијски процес унутар хрватског корпуса доврши кроз сукоб са државом и тековинама модерне културе и цивилизације. Наступи С. Прибићевића говорили су да он, након раз-
лаза са влашћу која је његову политику означавала „завичајном“, слободније и „оштрије“ мисли, демонстрира политичку супериорност, не одустаје од тезе да се без Срба пречана не може сачинити договор Срба и Хрвата. Ипак, са сваким новим даном, југословенство демократа (замишљено као антигермански пројекат) слабило је. Код представника радикала била је видна спремност да прихвате „мањински статус“ Срба у пречанским крајевима. Политика хрватских политичких партија и РКЦ подстицала је екстремизам, остајала блиска идејама А. Старчевића и најављивала прогон Срба. Политичке страсти, преке нарави, одсуство толеранције, идејна разузданост, неконтролисани екстремизам присутан у политичком говору и поступцима, биле су основне одлике политичких кампања вођених на простору Хрватске. Вишњић прати рад партијских скупштина и указује на природу политичких ставова које оне доносе (ХРСС, Хрватска Заједница, Народна радикална странка ...). Његова пажња је превасходно посвећена демократама као носиоцима југословенског пројекта и њиховој политици у национално хомогеним и мешовитим срединама. Аутор анализира садржаје политичких скупова, указује на понашање политичких вођа и перцепцију њихових ставова у масама следбеника и опонената, даје преглед странаčkih акција и региструје „отворене конфликте“ (Орјуна, ХАНАО, Хрватски соко, Југословенски соко ...). Показало се да власт није била ефикасна у сузбијању противзаконитости (ширење републиканских идеја, непризнавање државе, одбацивање династије, бројне политичке и социјалне девијације ...), што је додатно успоравало друштвени развој и модернизационе процесе. Делатност СПЦ је спутавала политичаре, попут Св. Прибићевића, да посегну за „храбријим решењима националног питања“. Политичка опредељења свештенства и однос цркве и школе још су неке од тема о којима Вишњић пише.

Документи које аутор презентује (стр. 452–556), увек „речити и гласни”, пружају могућност читаоцима да и сами трагају за садржајима живота Срба и Хрвата у првим годинама после Првог светског рата и настанка југословенске државе.

Имајући у виду да је реч о тексту који острашћене приводи рационалном размишљању, а зналце времена коме је рукопис посвећен многострано обогаћује, књигу Чедомира Вишњића, *Двадесете. Пропали излет пуковника Максимовића*, препоручујемо научној и широј читалачкој публици.

академик Љубодраг Димић